

DRAGICA ŽIVKOVA

Muzej grada Skoplja, Makedonija

O KULTURNOJ HISTORIJI SUDIJEVIH KOMENTARA SADIJEVA *ĐULISTANA* I *BUSTANA*

Sažetak

Ljepota mojih riječi napaja se vodom Bustana
I uvijek dobro dođe kao Sadijev Đulistan
(Ahmed-paša)

Opsežne informacije za književni opus Ahmeda Sudija (XVI stoljeće) sadrži monografija autora Namira Karahalilovića i Munira Drkića, izdanje Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Riječ je o studiji u kojoj je čitaocu predstavljeno životno djelo i značenje Sudija kao komentatora, koji je predstavio remek-djela perzijske klasične književnosti poznate širom Osmanskog Carstva, ali kasnije i na svjetskom nivou.

Naročito inspirišu njegovi komentari Sadijevih djela *Đulistan* i *Bustan* i Hafizovog *Divana*, najznačajnija i najeksponiranija djela sa isključivo sadržajnim porukama, u čijoj analizi je posmatrano više segmenata kao što su pisanje i izgovor, fonetika, morfologija, stilistika i metrika, semantika i kulturno-historijski nivo.

Naša studija se zasniva baš na kulturno-historijskom planu, jer u komentarima o *Đulistanu* i *Bustanu* se spominju značajne perzijske i druge historijski najutjecajnije ličnosti i vladari (ahemendijski kralj Darije, Aleksandar Makedonski i dr.), legendarno-mitološke ličnosti, epski junaci, ličnosti iz islamske sufijске tradicije, pjesništva i sl.

Izuzetno vrijedni i argumentovani su komentari iz historije islama, naprimjer na početku *Bustana* navodi se da je pozitivno počinjanje svakog posla u ime Boga i traženje Njegove pomoći, kao i podaci iz životopisa poslanika Muhammeda.

Interesantno je da njegovi komentari sadrže opsežna objašnjenja o ličnostima, gradovima i zemljama, lična sjećanja i impresije sa putovanja, svjedočanstva da je bio upućen u različite naučne discipline, kao i u različite sfere čovjekovog svakodnevnog djelovanja.

Ključne riječi: kulturna historija, komentari, klasična književnost, perzijski jezik, *Đulistan*, *Bustan*.

Na samom početku citirat ću eminentnog bosanskog stručnjaka prof. dr. Džemala Čehajića, koji u svojoj studiji posvećenoj Ahmedu Sudiju navodi: "... perzijska kultura, posebno književnost, inkorporirana u osmansku, izvršila je snažne uticaje i u našim zemljama, naročito u Bosni i Hercegovini,

jednom dijelu Hrvatske, a samo djelomično u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Djelovanje koje je trajalo u vremenskom rasponu od XV-og do XIX-og vijeka bilo je različito i po opsegu i dubini idući od pokrajine u pokrajinu.”¹

Nažalost, ovaj zaključak prof. Čehajića je sasvim realan i tačan, te što se Makedonije tiče nema nekih promjena. Kod nas su očuvani i vrjednovani brojni osmanski kulturni, historijski, arhitektonski, etnološki, arheološki dokumenti kao i druga materijalna duhovna svjedočanstva, no izučavanju perzijske književnosti i literature posvetio se neznatan broj stručnjaka.

Književno stvaralaštvo Ahmeda Sudija Bošnjaka otkriva se kroz monografska i druga izdanja na bosanskom jeziku, pa ću ovim povodom pokušati da sastavim jedan mozaik kulturno-historijskih podataka (pomalo faktografski). Tu su citati i poneki stih, koji su predstavljeni u veoma sadržajnim i sveobuhvatnim komentarima *Dulistana* i *Bustana*.

Perzijski jezik predstavlja jezik morala, mudrosti i misticizma, te je perzijska književnost davno prešla matične granice, prenijela utjecaj na širi geografski teritorij i vrjednuje se kao značajna kulturna i književna riznica svijeta. Taj utjecaj dostiže do zemalja Balkana veoma rano sa teritorijalnim proširenjem Osmanskog Carstva.

Historija perzijske književnosti u kontinuitetu se razvijala u toku jedanaest stoljeća, no njena glavna djela, koja su prožeta kulturnom i duhovnom tradicijom, orijentalnim motivima i sufijskom mistikom, sazdana su u klasičnom periodu od XI do XV stoljeća.²

Nakon XV stoljeća u historiji perzijske književnosti nastupa razdoblje dekadencije, koje je utjecalo na književno stvaralaštvo i u Osmanskom Carstvu. U tom periodu, radi znatnog smanjenja novonastalih autorskih djela, bavljenje perzijskim jezikom i književnošću inspiriralo je znatan broj prevodilaca, komentatora, istraživača, autora širokog opsega djela i književnika na prostoru Osmanskog Carstva koji su promovirali novi književni žanr - komentare klasičnih djela. Koristeći filološki ili sufijski pristup, mudre izreke, lična iskustva itd., uspjeli su pretočiti u riječi stavove duhovne, moralne i mistične dimenzije.³

Veliki perzijski klasici koji su prevedeni i komentirani, a koji su obilježili vrijeme u kojem su živjeli su: Sadi (1184-1291), Hafiz (1325-1388), Firdusi, Nizami, Omer Hajjam (? – 1123) i Mevlana Dželaluddin Rumi (1207-1273). Njihova književna djela su čitana, prevedena i cijenjena u cijelom svijetu, te

1 Džemal Čehajić, “Ahmed Sudi Bošnjak”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, 1980, 28-29 (1978/79), 103-122.

2 Sabaheta Gačanin, “Značaj izučavanja baštine na perzijskom jeziku u Orijentalnom institutu”, *POF* 60/2010, Sarajevo, 2011, 29-35.

3 Kut Günay, “Turska književnost u Anadoliji”, *Historija Osmanske države i civilizacije II*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2008, 172-173.

prepoznatljiva po epskom, historijskom, filozofskom, ljubavnom i sufijjskom sadržaju.⁴

Među generacijama književnika koji su se intenzivno i sveobuhvatno bavili perzijskim jezikom i književnošću s filološkog aspekta, čiji su komentari u suštini imali za cilj objasniti i približiti čitaocima značenje sadržaja klasičnih književnih djela, veoma značajnu poziciju zauzima bosanski pjesnik i komentator Ahmed Sudi Bošnjak.

U bosanskoj stručnoj literaturi do 2014. godine bili su veoma oskudni podaci o njegovom životu, iako je njegov književni i literarni opus veoma cijenjen u osmanskome periodu kao i u savremenoj Turskoj.⁵

Cjelovite podatke o životu, poetskom i komentatorskom opusu Ahmeda Sudija Bošnjaka sadrži posljednje monografsko djelo autora dr. Namira Karahalilovića i dr. Munira Drkića. Autori ovog izdanja izabrali su i realizovali najadekvatniji metodološki pristup istraživanja, detaljne analize, sveobuhvatnih zaključaka, te predstavili komentare triju remek-djela perzijske klasične književnosti Sadijeva *Bustana* i *Đulistana* i Hafizova *Divana*.⁶

Autori monografije, strukturalno i tematski podredili su pet suštinskih nivoa analize Sudijevih komentara: pisanje i izgovor (fonetska i grafološka analiza); klasična gramatika (s morfološkim i sintaksičkim podnivoima); stilistika; kulturna historija; i semantika, koja predstavlja temeljnu svrhu napisanih komentara, iako komentari sadrže i još neke sekundarne elemente, rasprave, osvrtite itd.

Upravo iz ovog najrelevantnijeg i najnovijeg izdanja koristili smo podatke o Sudiju pri obradi našeg referata pa smo se fokusirali na četvrti segmenat komentara *Đulistana* i *Bustana* koji tretira kulturnu historiju i opće podatke.⁷

Ahmed Sudi Bošnjak (? -1592/98) rođen je u Sudićima kod grada Čajniča. Srednje obrazovanje završio je u Bosni, studirao u Istanbulu, predavanja iz perzijskog jezika i književnosti izvjesno vrijeme slušao je kod Muslihuddina Larija u gradu Diyarbekru u Siriji. Po povratku u Istanbul angažovan je kao profesor u Atmejdani Saraju – dvorcu Bošnjaka Ibrahim-paše, gde je predavao arapski i perzijski jezik i književnost.⁸

Što se tiče biografskih podataka o Ahmedu Sudiju, sam autor u svojim sadržajnim komentarima navodi i lična iskustva o gradovima i zemljama.

4 Džemal Čehajić, "Ahmed Sudi Bošnjak", op. cit., 33-34.

5 O Ahmedu Sudiju pisao je čuveni biograf, poet i putopisac Katib Čelebi (1520-1572).

6 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak : Komentator perzijskih klasika*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2014.

7 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak*, op. cit., 45-50; 75-77.

8 Džemal Čehajić, "Ahmed Sudi Bošnjak", op. cit., 103-122.

Posebno se to odnosi na njegova brojna putovanja na kojima je sakupio vrijedna saznanja o ljudima i mjestima u koja je putovao.⁹

Originalnost i vrijednost Sudijevih komentara sastoji se u tome što se on nije oslanjao na komentare njegovih prethodnika, naprotiv on ih je javno kritikovao, ukazivao i osporavao njihova mišljenja, argumentirano iznoseći lične stavove.¹⁰

Muslihuiddin Sadi Širazi (1213 – ? (1184)-1292) rođen je u Širazu gde je završio opće obrazovanje, te školovanje nastavio u Bagdadu. Nakon završetka školovanja krenuo je na višegodišnje putovanje na kojem je obišao mnoge gradove Osmanskog Carstva. Po povratku u rodni Širaz posvetio se pisanju, te je u samo dvije godine napisao svoja dva najpoznatija djela: *Dulistan* i *Bustan*.

Tada perzijskom pokrajinom Fars vladao je sultan iz dinastije Selgurijan Ebu Bekr ibn Sa'd ibn Zengi (1231-1260), poznati mecena pjesnika i naučnika. Za njegove vladavine u znak zahvalnosti za zaštitu, Sadi je 1257. godine napisao svoje poznato djelo *Bustan* i posvetio ga vladaru. Godinu dana kasnije nastaje njegovo najčuvenije, rekli bismo, životno djelo *Dulistan*, napisano također u spomen tadašnjeg vladara.¹¹

Na teritoriji Osmanskog Carstva Sudijevi komentari Sadijevih djela bili su cijenjeni i korišteni kao udžbenici u školama, na univerzitetima, u bibliotekama itd., te istodobno i kao jedan od bazičnih izvora za učenje perzijskog jezika koji je u tom periodu važio za jezik intelektualnih krugova i dvorske elite.

Književnu i sadržajnu povezanost *Dulistana* i *Bustana* najslikovitije prenose stihovi:

*Ljepota mojih riječi napaja se vodom Bustana
I uvijek dobro dođe kao Sadijev Dulistan*

(Ahmed-paša)

Bustan je napisan u stihu u formi mesnevije,¹² jednostavnog poetskog stila, didaktičkog karaktera, bogat brojnim alegorijama, savjetima i poukama, univerzalnog značaja. Već više od sedam stoljeća prevodi se na gotovo sve svjetske jezike i sasvim opravdano svrstava među najveća dostignuća cjelokupne svjetske književnosti.

9 Istanbul, Šam (Damask), Balbek, Tripoli (Liban), Jerusalim, Bagdad, Kufa, Nadžaf, Egipat, Amid itd.

10 Šabanović Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, 91.

11 Trako Salih, *Dulistan*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, 11.

12 Nametak Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 173.

Brojni književnici koji su istraživali i pisali o Sadijevom književnom opusu, *Bustan* svrstavaju u djelo moralno-didaktičkog karaktera, u kojem autor prenosi ličnu viziju svijeta kakav je zamišljao, te idealnog društva u kojem bi dominirala iskrenost, pravda, dobrota, ljepota, istina i ostale moralne vrijednosti.

Navedene karakteristike *Bustana* potvrđuju da se djelo od prvog objavljivanja pa do savremenog doba vrjednuje kao najuspješnije od svih napisanih na osmanskome turskom jeziku u kojem su, kao i u *Đulistanu*, sa velikim umijećem inkorporirana lična iskustva, biografske sekvence, događaji, sjećanja i impresije sa skoro tridecenijskih putovanja.¹³

Pored uvodnog dijela *Bustan* se sastoji od deset poglavlja sa različitim tematikom: O pravednosti; O dobročinstvu: O ljubavi; O skromnosti; O zadovoljstvu Božijim određenjem; O prisjećanju na Boga: O odgoju; O zahvalnosti; O pokajanju i O samotnim obraćanjima Bogu.¹⁴

Izuzetno vrijedni i argumentovani komentari povezani su s tematikom iz historije islama i religije kao i predajama o životopisu poslanika Muhammeda. Na početku *Bustana* navodi i daje sugestije da je pozitivno i bogougodno počinjanje svakog posla u ime Boga i traženje Njegove pomoći.

Također, u religioznom kontekstu Sudi navodi da su Bašīr i Nađīr Poslanikova imena, te da je Poslanik u Kur'anu oslovljen s dvadeset različitih imena.

Impresije i sjećanja sa putovanja Sudi prenosi i u *Bustanu*, te izdvaja njegovu posjetu Šamu (Damask), gde je tadašnji vladar bio kralj Salih, čija je majka, po sjećanju Sudija, izgradila najveću medresu u gradu i sebi turbe. Autor se prisjeća i željeznih naprava izrađenih za odbranu grada od neprijateljske vojske. Historijski izvori prenose da su se oko Damaska vodile brojne bitke tokom ranije povijesti.

U kratkim crtama Sudi daje objašnjenja o pojedinim ličnostima iz drevne iranske pisane historije. Svakako, ključna ličnost u tom kontekstu je perzijski kralj Darije III (336-330 p.n.e.) posljednji veliki kralj iz dinastije Ahemenida za koga autor iznosi predaju po kojoj se pretpostavlja da je Darije ustvari otac Aleksandra Velikog.

Antički pisci opisuju Darija kao iskusnog i spremnog u vladanju i upravljanju, kao ličnost "mirnu i blagu" i "pravednu i milostivu". Njegov cilj bio je proširenje Perzijskog Carstva, te je vojska bila glavni oslonac vladareve moći. Vojsku je predvodio kralj, to je bila velika i složena organizacija, sazdana i razvijena u skladu s ustrojstvom samog carstva. Historičari u detalje opisuju Darijev vojni sukob s Aleksandrom, njegovim ocem Filipom i drugim vladarima tadašnje Grčke i šireg regiona Male Azije.

13 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak*, op. cit., 15-19.

14 Ibid, 55-56.

U *Bustanu* Sudi raspravlja o iranskoj epskoj tradiciji, odnosno ličnostima iz Firdusijeve Šahname, te ih nabraja: Esfandjar, sin kralja Goštaspa; Behmen, sin princa Esfandjara; veliki iranski epski junak Gorgin, te Šogad, brat najvećeg iranskog epskog junaka Rustema.¹⁵

Staroiranska kultura i historija u Sudijevim komentarima višeslojno su razrađene, te pored znamenitih ličnosti navodi i objašnjenja o različitim čuvenim predmetima, simbolima itd. U tom kontekstu izdvaja se Džemšidov pehar (“ogledalo duše”) iz kojeg se, kako navodi, mogla predskazati budućnost, te taj pehar poistovjećuje s peharom poslanika Sulejmana.

Jednu godinu nakon *Bustana* (1258) Sadi je napisao djelo *Đulistan*, koje se svrstava među najutjecajnije prozno djelo perzijske klasične književnosti, te se često navodi da predstavlja zbirku pjesama i priča, kao što je ružičnjak kolekcija ruža.

Ahmed Sudi pored detaljne jezičke analize teksta *Đulistana*, u komentarima tamo gdje smatra potrebnim, daje dodatna objašnjenja o ličnostima, gradovima i zemljama, zatim nekim događajima spomenutim u Sadijevom djelu. I pisac i komentator bili su obrazovani i dobro upućeni u različite klasične znanosti, te navode brojne zanimljive podatke i predaje. Ovaj domen analize *Đulistana* otkriva Sadija kao autora nadarenog, upućenog u različite klasične znanosti, te predstavlja Sudija kao vrsnog komentatora.¹⁶

Sadijev *Đulistan* je do četrdesetih godina XX stoljeća izučavan u školama i na univerzitetima kao model idealnog književnog teksta, dok se *Bustan* vrijeduje kao vodič za moralan život pojedinca i zajednice.

Na prostoru Osmanskog Carstva brojni pisci komentirali su Sadijev *Đulistan*, no Sudijev komentar smatra se najautentičnijim, najpreciznijim i ostao je najviše korišten u obrazovnim i književnim krugovima tadašnje imperije.

U uvodnom dijelu *Đulistana* Sadi opisuje povod za pisanje djela i događaj koji ga je inspirisao da bude napisana prva glava. Sadi i njegov prijatelj 21. aprila 1258. godine sjedili su u vrtu iz kojeg je prijatelj ubrao cvijeće da ga ponese u grad. No Sadi je primijetio da je cvijeće brzo uvehlo i predložio da kreira “ružičnjak” koji će trajati mnogo duže:

A što će ti poslužavnik s ružama?

Odaberi jedan list moga Đulistana

Ruža živi pet-šest dana

A ovaj Đulistan biće vječno svjež.¹⁷

U perzijskoj književnosti postoji popularna izreka koja je često citirana: ”Svaka Sadijeva riječ ima sedamdeset i dva značenja.”

15 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak*, op. cit., 75.

16 Ibid, 45.

17 Salih Trako, *Đulistan*, op. cit., 22.

Đulistan praktično sadrži sve suštinske teme iz svakodnevnog ljudskog života, koje ponekad imaju optimističnu konotaciju, ali sadrže i satirične elemente. Tekst je protkan kratkim stihovima, ličnim doživljajima, no dominiraju i moralna, duhovna razmišljanja, savjeti, misli i događaji iz svakodnevnog života. Poznavaoci književnosti opravdano cijene djelo izvorom praktične mudrosti. Primjer:

*Ljudi su dijelovi jednog tijela
Jer čovek je stvoren od iste materije.
Kad jedan dio oboli
Ni drugi ne ostaju u miru.
Ti, koji se ne brineš za nevolje drugih
Nisi dostojan da te zovu čovjekom.*¹⁸

Đulistan je prozno djelo protkano stihovima, prava enciklopedija i riznica klasičnog znanja. Eminentni bosanski orijentalist Salih Trako u Uvodu prijevoda *Đulistana* piše: "U *Đulistanu* zaista ima svega toga, a ipak najviše mudrosti, one iskonske, narodne, nataložene u ljudskom rodu valjda otkada on postoji. I zato nas *Đulistan* i danas, nakon punih sedam stoljeća, poučava, razveseljava i zanosi, čini nas boljim, plemenitijim, mudrijim, i kao uhvaćeni u zamku, a da nismo svjesni toga, počinjemo i sami razmišljati o onim primarnim pitanjima: dolasku na svijet, smislu življenja i besmislu - Sa'di vjeruje u smisao, u ono dobro u čovjeku".¹⁹

Đulistan sadrži osam poglavlja koja su naslovljena po temama koje obrađuju: O ponašanju vladara; O naravima derviša; O skromnosti; O koristima šutnje; O ljubavi i mladosti; O slabosti i starosti; O utjecaju odgoja; O običajima druženja.²⁰

Temeljno i precizno Sudi je proučio Sadijev život i vrijeme, te povremeno u svojim komentarima navodi poneke biografske podatke. Tako, u uvodnom dijelu daje genealogiju dinastije Atabega, vladajuće dinastije s prijestolnicom u Širazu za vrijeme Sadijevog života, i objašnjava kako je sam Sadi bio rado viđen gost na njihovom dvoru, te da je zbog toga *Đulistan* posvetio svome profesoru Muzafferuddinu Ebu Bekru.²¹

Također, imao je saznanja da je Sadijev otac bio učenik glasovitog sufijskog učitelja Ruzbihana Baklija. Tu se poziva na izvore o Sadijevom životu i navodi kako su ga, kad se rodio, donijeli pred Ruzbihana. Na drugom mjestu navodi kako je Sadi četrdeset godina putovao po svijetu, posjetivši većinu

18 Salih Trako, *Đulistan*, op. cit., 38.

19 Ibid, 11.

20 Ibid, 26.

21 Šaćir Sikirić, "Sudi kao komentator Sadijina *Đulistana*", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, 1950, I, 51-67.

naseljenih zemalja u potrazi za duhovnim vodičem, koga je napokon našao u Omeru Šihabuddinu Suhraverdiju.²²

Sudi je u svome komentaru značajnu pažnju posvetio ličnostima iz islamske povijesti i iranske predislamske tradicije, kao što su znameniti vladari, ličnosti iz religioznog života, istaknuti znanstvenici tadašnjeg vremena itd.

Među poznatim ličnostima iz toga vremena Sudi predstavlja svestranog Nasiruddina Tusija (1201-1274) koji je izučavao razne naučne discipline, prije svega matematiku, medicinu, logiku i filozofiju. Njemu se pripisuje doprinos u razvoju cjelokupne baštine islamskih nauka. Njegovom zaslugom druga polovina XIII stoljeća označava se kao specifičan period u historiji astronomije i matematike. Rezultati njegovih astroloških istraživanja bili su bazični u opservatorijama u Samarkandu i Istanbulu. U tom kontekstu Sudi navodi da su potomci mongolskog vladara Hulagu-hana (1217-1265) u to doba sagradili opservatorij i u gradu Tabrizu.

Sudi u svojim komentarima iznosi zanimljiva objašnjenja o ličnostima iz iranske tradicije i legendarne likove opisane u Firdusijevoj Šahnami (Knjiga kraljeva) i drugim epovima.

Od drevnih iranskih vladara Sudi u *Bustanu* i *Đulistanu* spominje Feriduna i njegovog nepravednog oca Zahaka (vladar tame) koji je uživao u bogatim gozbama i provodima, uopće ne obraćajući pažnju na težak život svojih podanika. Šahnama sadrži cjelovite podatke o ovoj legendarnoj ličnosti: „Šahnama kazuje da se narod okupio oko Feriduna i da je ta pomoć naroda bila presudna. Narod koji se bijaše zasitio kraljeve nepravde krenuo je za Feridunom i doveo ga do kraljevskog trona.”

*Sve je ovo ništavno, jer prolazi
prijesto, i blagostanje, i uprava, i vlast.*

Ne vrijedaj ime onih koji su otišli

*Da bi se tvoje ime trajno dobrim spominjalo.*²³

Kad smo kod vladara, bez ikakve pretencioznosti navest ćemo i Sudijevo objašnjenje o Aleksandru Velikom Makedonskom (356-323 pr. n. e.) kralju iz dinastije Argeada, sinu Filipa II Makedonskog i Olimpije Epirske, koji je rođen u gradu Pela. Grci ga imenuju kao *Megas Aleksandros*, bliskoistočni narodi *Iskender Zulkarnejn*, a Rimljani *Magnus* (veliki osvajač svijeta).

Sa šesnaeset godina stupio je na prijesto i već u ranoj mladosti išao u vojne pohode, te 334. godine p.n.e. započeo osvajanje Perzije. Slijedeće godine dogodio se prvi vojni sukob kod grada Isa sa velikim kraljem (kralj nad kraljevima) Darijom III u kojem je pobjedu izvojevao Aleksandar. Nakon

22 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak*, op. cit., 46.

23 Salih Trako, *Đulistan*, op. cit., 64.

poraza Perzijanaca osvojio je Egipat, osnovao Aleksandriju, osvojio Vavilon, Suzu, Perzepolis i prodro do Indije.²⁴

Bio je veoma nadarena i svestrano obrazovana ličnost iz oblasti poezije, astronomije, geometrije, retorike i sl. Kao trinaesetogodišnjak naobrazbu je stjecao kod poznatog filozofa Aristotela.

Hikaja (41)

Pitali Aleksandra Makedonskog: „Kako i pomoću čega si osvojio zemlje Zapada i Istoka? U ranijih vladara je bilo više bogatstva i vojske nego što ti imaš, a ipak se nisu domogli ovakve pobjede i slave.” On odgovori: „Koju god sam zemlju, uz Božju pomoć, zauzeo, nisam vrijeđao ni zlostavljao njene podanike, a vladare sam spominjao samo po dobru.”²⁵

Od ličnosti iz religioznog života, Sudi navodi kur’ansku pripovijest o poslaniku Jusufu (Sura 12) sinu poslanika Jakuba. Spominjanje ovog poslanika u Kur’anu odvija se u samo jednoj suri koja je i nazvana po njemu, gdje se prikazuje djetinjstvo i kasniji događaji iz života ovog poslanika.²⁶

Od svih Sudijevih komentara nešto duži je onaj koji se odnosi na poslanika Musaa i Haruna, njegovog amidžića, muža njegove sestre, i njihova sudbinska životna iskušenja.

Dželalijski kalendar, poznat i kao Perzijski, Iranski ili solarni kalendar, kojeg je uveo seldžučki sultan Dželaluddin Malik Šah I 1079. godine, na osnovu preporuka astronomskog društva iz carske promatračnice u tadašnjoj prijestonici Isfahanu, među kojima je bio i Omar Hajjam i danas se koristi u Iranu i Afganistanu.

Sudi, koristeći se pripovijestima preuzetim iz iranske tradicije, u svom komentaru objašnjava: ”Kad je 8. ramazana 475. godine po Hidžri na prijesto došao Melikšah iz porodice Seldžuka, istoga dana tačno u podne Sunce je ušlo u sazviježđe Ovna, pa su neki učeni i mudri ljudi, među kojima je bio i Omer Hajjam, po principu - riječ povlači riječ - počeli govoriti o računanju vremena kod starih vladara. Omer Hajjam (1048-1131) je tad rekao: “Zašto bismo se pridržavali starih kalendara i zašto ne bismo vrijeme počeli računati od našega sretnog vladara?”, s čime su se složili svi prisutni pa se vrijeme počelo računati od tog datuma.”²⁷

24 Наде Проева, *Александар Македонски: живот и дело*, Скопје, 2012.

25 Salih Trako, *Đulistan*, op. cit., 64.

26 Хасан Џило, 1999, *Кур’ан со превод*, 1999, Сура 12, 321-338.

27 Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak*, op. cit., 49.

Dželalijjski kalendar je ostao u upotrebi osam stoljeća, a revidiran je 1925. godine poveljom iranskog Medžlisa kako bi se pravilnije precizirala dužina mjeseca.

Naučni književni krugovi Sudiju pripisuju izvanredno poznavanje perzijskog jezika i književnosti, neosporan književni i prevodilački dar, izuzetno prevođenje i komentiranje stihova i konstrukcija, te zavidan nivo gramatičkih i jezičnih objašnjenja.

Fasciniraju Sudijeva komentatorska dostignuća kao i Sadijevi stihovi koji sadrže drevne, iskonske poruke pisane tradicije. O tome svjedoče i posljednji stihovi iz *Dulistana*:

Mi smo pružili korisne savjete

I na to utrošili dosta vremena.

Ako ne bude po ukusu za nečije uši,

Zna se: dužnost poslanika je samo predati objavu.

O ti, koji gledaš u ovu knjigu, moli milost od Allaha,

Za pisca knjige i traži oprost grijeha njegovih;

Za sebe uzmi sve što nađeš dobrog u njoj,

A zatim se pomoli Bogu i za prepisivača.²⁸

Svaki istraživač može imati svoju ličnu percepciju o Ahmedu Sudiju Bošnjaku, viđenje i aspekte prenošenja njegovog književnog opusa, no potrebno je da se permanentno podsjećamo na iskonske kulturne vrijednosti, produžavamo njihov predznak univerzalne vrijednosti, te ih ostavljamo u naslijeđe novim generacijama.

On cultural history of Sudi's comments on *Gulistan* and *Bustan* by Saadi

Abstract

Comprehensive information on the literary work of Ahmed Sudi, who lived in the 16th century, is contained in a monograph by Namir Karahalilović and Munir Drkić, published by the Faculty of Philosophy in Sarajevo. It is a publication which portrays the life's work of Sudi as a commentator, presenting also the masterpieces of Persian classical literature exploited in the broad geographical territory of the Ottoman Empire, later spreading to the wider, global level.

Especially inspiring are his comments on Saadi's works *Gulistan* and *Bustan* and *Divan* of Hafiz, the most significant and highly outstanding works with exclusive, meaningful messages, the analysis of which comprised multi-

28 Salih Trako, *Dulistan*, op. cit., 207.

ple literary segments such as writing and pronunciation, phonetics, morphology, stylistics and metrics, semantics and cultural-historical aspect.

This study is based on a cultural and historical point of view since the commentaries on *Gulistan* and *Bustan* mention significant Persian and other historically influential figures and rulers (King Darius, Alexander of Macedonia, etc.), legendary-mythological figures, epic heroes, Islamic Sufi prominent personalities, poets, and the like.

Comments taken from the history of Islam are extremely valuable and well substantiated. For example, the beginning of *Bustan* highlights the fact that it is advisable to begin every work in the name of God and to seek his help in it, also including biographical data on Muhammed the Messenger.

It is interesting that his comments include extensive explanations of personalities, cities and countries, personal memories and the impressions from travels, proving that he was versed in different scientific disciplines and in various spheres of one's everyday activities.

Key words: cultural history, classical literature, Persian language, *Gulistan*, *Bustan*.

